

HENRYK LITWIN

Uniwersytet Warszawski, Studium Europy Wschodniej

ORCID 0000-0001-9877-2196

PAWEŁ DUDA

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Historii

ORCID 0000-0002-8186-7145

Instrukcja generalna dla nuncjusza papieskiego Antonia Santa Crocego (24 IV 1627) – analiza treści dokumentu

General Instruction to the Papal Nuncio Antonio Santa Croce (24 April 1627): An
Analysis of the Document's Content

Abstract

In 2024, employees of the Royal Castle in Warsaw found in the collection of Tomasz Niewodniczański kept at the castle archives a multi-page manuscript which, in fact, turned out to be a general instruction, dated 24 April 1627, and prepared by the Secretariat of State of the Holy See for Antonio Santa Croce, the papal nuncio to the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1627–1630. This article analyses the history of the document and its contents. It came from the collection of Emeryk Hutten-Czapski, but it is not known how it was found there and how it was translocated to the Niewodniczański collection. As for the content, the political part of the document was discussed, concerning matters of foreign policy, especially the war for the mouth of the Vistula River, and domestic policy, including above all the question of succession after the expected death of King Sigismund III Vasa. The section relating to ecclesiastical matters, which contains detailed instructions on how to proceed in matters regarding the propagation of the faith, relations with bishops, diocesan clergy, and religious clergy, as well as the judicial activities of the nunciature, is also reported. The instruction considers acting in the interests of the Uniate Church to be a crucial task. Still, it does not address this matter more extensively, which is discussed in other instructions prepared by the Congregation for the Propagation of the Faith. Both parts of the document have been expertly prepared. They are characterised by a high level of knowledge of the Commonwealth, its international position, political peculiarities, and the intricacies of relations within the Catholic Church.

Słowa kluczowe: dyplomacja papieska, nuncjatura apostolska, instrukcja generalna, Antonio Santa Croce, analiza dokumentu

Keywords: papal diplomacy, apostolic nunciature, general instruction, Antonio Santa Croce, document analysis

Najważniejszymi dokumentami funkcjonującymi w strukturach nuncjatury apostołskiej – stałego przedstawicielstwa dyplomatycznego Stolicy Apostolskiej doby potrydenckiej – były instrukcje generalne, zwane również ogólnymi bądź początkowymi, wręczane nuncjuszom wyjeżdżającym na placówkę, oraz relacje finalne, pisane przez nich zazwyczaj po zakończeniu misji. Oba te typy dokumentów wiązały się ze sobą, bowiem częstą praktyką stosowaną w kancelarii papieskiej było opracowywanie instrukcji na podstawie treści relacji poprzedników lub wręcz przekazywanie ich w niezmienionej formie¹. Instrukcje wskazywały podstawowe zadania stawiane przed nuncjuszem, tym samym nakreślając priorytety papieskiej polityki względem danego państwa. Jednocześnie stanowiły swoiste kompendium wiedzy o kraju misji, charakteryzując go pod względem geograficznym, demograficznym, społecznym, ustrojowym, wyznaniowym, politycznym etc. Ponadto zawierały wskazówki dotyczące organizacji oraz funkcjonowania nuncjatury. Wartość poznawcza tego rodzaju aktów kancelaryjnych jest bezcenna, z czego doskonale zdaje sobie sprawę współczesna historiografia. Dokumenty te są wydawane zarówno przy okazji edycji korespondencji poszczególnych dyplomatów papieskich, jak i w formie syntetycznej dla poszczególnych pontyfikatów².

Latem 2024 r. pracownicy Zamku Królewskiego w Warszawie, Zbigniew Hundert oraz Przemysław Kalwara, odnaleźli w archiwum zamkowym, w kolekcji Tomasza Niewodniczańskiego³, wielostronicowy manuskrypt, który przez autorów niniejszej publikacji został zidentyfikowany jako instrukcja generalna przygotowana dla Antonia Santa Crocego, na początku 1627 r. wyznaczonego na nuncjusza apostołskiego do Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁴. Cechy zewnętrzne dokumentu – świetnie zachowana pieczęć odciskowa kard. Francesca Barberiniego oraz oryginalne

¹ Na temat ogólnej charakterystyki instrukcji generalnych zob. T. Fitych, *Struktura i funkcjonowanie nuncjatury Giovanniego Battisty Lancellottiego (1622–1627)*, Opole 2005, s. 175–184; S. Giordano, *I papi e l'Europa nella prima età moderna: le istruzioni generali ai nunzi*, „Archivum Historiae Pontificiae”, 48, 2010, s. 55–80.

² Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie (Deutsches Historisches Institut in Rom) dotychczas wydał zbiór instrukcji generalnych dla pontyfikatów: Klemensa VIII, Grzegorza XV oraz Pawła V. Zob. *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen: 1592–1605*, red. K. Jaitner, Tübingen 1984; *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen: 1621–1623*, red. K. Jaitner, Tübingen 1997; *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621*, red. S. Giordano, Tübingen 2003. W kontekście instrukcji przygotowanych przez kancelarię papieską warto również odnotować pracę *Instruktionen und Relationen für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen von Sixtus V. bis Innozenz IX: 1585–1591*, red. K. Jaitner, Freiburg 2021.

³ „Instruzione a Vostra Signoria Monsignore Santa Croce Arcivescovo di Seleucia destinato da Nostro Signore sui Nuntio Ordinario in Polonia” (dalej: Instruzione), 27 IV 1627, Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum (dalej: AZK), Zbiór Tomasza Niewodniczańskiego (dalej: TN), teczka 210, k. 40r–55r.

⁴ Choć zbiór Niewodniczańskiego znalazł już swego monografistę (zob. J. Grabowski, *Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego. Kolekcja rękopisów*, „Archeion”, 119, 2018, s. 262–286), to jednak w niezwykle cennej i precyzyjnie analizującej zasób kolekcji publikacji nie ma wzmianki o instrukcji

podpisy: tegoż kardynała i sekretarza stanu Lorenza Magalottiego – świadczą niezbicie, że odnaleziony manuskrypt jest oryginałem przygotowanym w Sekretariacie Stanu i wręczonym wysłannikowi papieskiemu. To tym bardziej znaczące odkrycie, gdyż w zasobach archiwalnych Watykanu nie udało się dotychczas odnaleźć żadnej kopii wspomnianego aktu kancelaryjnego, w efekcie czego podejrzewano, że tego rodzaju dokument nie został nigdy spisany, a wytyczne przekazano Santa Crocemu w formie ustnej na specjalnie w tym celu udzielonej audiencji⁵.

Brak jakichkolwiek adnotacji kancelaryjnych utrudnia odtworzenie losów dokumentu. Znajduje się on w teczce nr 210, zatytułowanej „Materiały do historii Polski z kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego”⁶. Możemy zatem przyjąć, że instrukcja trafiła do zbiorów Niewodniczańskiego z kolekcji tego znanego zbieracza pamiątek archiwalnych, a przy tym wybitnego maltańczyka i działacza emigracyjnego, który wstąpił się przede wszystkim odnalezieniem w Norymberdze ołtarza Wita Stwosza zrabowanego przez Niemców w czasie II wojny światowej. W kolekcji można odnaleźć korespondencję między Niewodniczańskim a Hutten-Czapskim, obejmującą listy z lat 1971–1979⁷. Jakkolwiek w tym niezwykle ciekawym materiale nie ma wzmianki o instrukcji dla Santa Crocego, to jednak wynika z niego, że Hutten-Czapski i Niewodniczański wymieniali się dubletami ze swoich zbiorów, a mieszkający w Rzymie kolekcjoner pomagał swemu koledze w pozyskiwaniu okazji aukcyjnych nadarzających się w Wiecznym Mieście. Korespondencja skupia się na zabytkach kartograficznych, rzadziej rycinach, jeszcze rzadziej dotyczy archiwaliów. Nie ma w niej mowy o przekazywaniu przez Hutten-Czapskiego jakichkolwiek dokumentów z własnej kolekcji. Trzeba więc przyjąć, że część zbiorów maltańczyka trafiła po jego śmierci do kolekcji Niewodniczańskiego, ale okoliczności tej translokacji pozostają nieznane. O relacjach między dwoma kolekcjonerami nie wspomina także autor monografii zbioru Niewodniczańskiego – Juliusz Grabowski⁸. Nie może jednak dziwić, że instrukcja znalazła się w polu zainteresowania Hutten-Czapskiego. Współpracował on ściśle ze środowiskiem Polskiego Instytutu Historycznego (dalej: PIH) w Rzymie i wspierał jego działalność w zakresie edycji źródeł do historii Polski z archiwów europejskich, a zatem miał kompetencje w poszukiwaniach źródłowych i umiał docenić znaczenie poszczególnych dokumentów. W teczce nr 210 zachował się – chyba przez przypadek – nawet nie list, a raczej „bilecik” ks. Waleriana Meysztowicza do Hutten-Czapskiego, z którego treści wynika, że dyrektor PIH w Rzymie pełnił wobec przyjaciela usługi eksperta

dla Santa Crocego. Zasluga odkrycia dokumentu przypada zatem wspomnianym wyżej pracownikom Zamku Królewskiego w Warszawie.

⁵ H. Litwin, *Chwała Pólnocy. Rzeczpospolita w polityce Stolicy Apostolskiej 1598–1648*, Warszawa 2018, s. 218.

⁶ Chodzi o Emeryka Augusta Hutten-Czapskiego, zmarłego w 1979 r. w Rzymie.

⁷ Korespondencja Emeryka Hutten-Czapskiego i Tomasza Niewodniczańskiego, AZK, TN,teczka 204, 1r–105v.

⁸ J. Grabowski, *Zbiory*.

i doradcy w działalności kolekcjonerskiej⁹. Powiązania z PIH w Rzymie wyjaśniają przyczyny zainteresowania Hutten-Czapskiego takimi dokumentami, jak instrukcja generalna dla nuncjusza w Polsce, ale rzecz jasna nie tłumaczą tego, jak baliw polskiej prowincji Zakonu Maltańskiego wszedł w posiadanie manuskryptu.

W tej kwestii pozostają nam jedynie domysły i spekulacje. Nie ma wątpliwości, iż instrukcja trafiła do rąk nuncjusza. Została wystawiona 24 kwietnia 1627 r., a wiemy, że Santa Croce opuścił Rzym trzy dni później¹⁰. Dalej stąpamy już po niepewnym gruncie. Można jednak założyć, że nuncjusz miał dokument przy sobie w czasie całej misji i przywiózł go z powrotem do Rzymu. Trafił zapewne wraz z innymi aktami nuncjatury do archiwum rodowego, które w XIX w. wzbogaciło zbiory Archivio di Stato w Rzymie, a częściowo Archivio Segreto Vaticano (obecnie Archivio Apostolico Vaticano)¹¹. Część akt nuncjatury Santa Crocego zniknęła z archiwum rodowego i nie wiemy, czy stało się to przed, czy po przeniesieniu go do Archivio di Stato. Do dziś w tych zbiorach możemy odnaleźć korespondencję przychodzącą z 1629 r. oraz listy kredencjalne i rekomendacyjne nuncjusza. Inne dokumenty z misji w Polsce zaginęły, a wśród nich instrukcja odnaleziona na Zamku Królewskim w Warszawie. Ustalenie, w jaki sposób Hutten-Czapski wszedł w jej posiadanie, byłoby zapewne możliwe, ale wymagałoby żmudnych badań jego rozproszonej spuścizny i chyba nie jest to konieczne. Prawdopodobnie odnalazł ją na jakiejś rzymskiej aukcji archiwaliów, na której poszukiwał interesujących go zabytków kartografii, i skorzystał z nadarzającej się okazji, potrafiąc docenić znaczenie dokumentu. Zaryzykowalibyśmy tezę, że stało się to niedługo przed jego śmiercią (1979), najwyraźniej bowiem nie zdążył się podzielić informacją o znalezisku ze swoim przyjacielem Meysztowiczem, który zapewne nie omieszkaby co najmniej odnotować tak doniosłego odkrycia w wydawanym przez PIH w Rzymie czasopiśmie „Antemurale”. W efekcie dopiero dziś możemy zająć się analizą tak ważnego dokumentu.

Antonio Santa Croce¹² wywodził się z uznanego rzymskiego rodu arystokratycznego mogącego poszczycić się licznym gronem kardynałów w poprzednich

⁹ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 2r, 3r.

¹⁰ *Acta Nuntiaturae Polonae* (dalej: ANP), t. 23: *Antonius Santa Croce (1627–1630)*, vol. 1: (1 III 1627 – 29 VII 1628), red. H. Litwin, Romae 1996, s. XXX; H. Litwin, P. Duda, *Podróże nuncjusza Antonia Santa Crocego w czasie jego misji w Rzeczypospolitej (1627–1630). Przyczynek do badań nad mobilnością dyplomatów papieskich*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum”, 28, 2022, 1, s. 54.

¹¹ ANP, 23, 1, s. XX–XXI.

¹² O Antoniu Santa Crocem zob. A. Tanturri, *Santacroce Antonio*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani* (dalej: DBI), t. 90, Roma 2017, s. 342–343; ANP, XXIII, 1, s. V–XIX; H. Litwin, *Chwała*, s. 224–227; H.D. Wojtyśka CP, *Nuncjusze papiescy w Polsce od XVI do końca XVIII wieku. Materiały pozostawione do publikacji przygotował do druku i wydał bp Jan Kopiec*, Gliwice 2020, s. 213–217. Korespondencja nuncjusza została częściowo wydana, zob. ANP, 23, 1; ANP, 23, 2: (1 VIII 1628 – 31 III 1629), red. H. Litwin, P. Duda, Cracoviae 2021. Ponadto aktywność Santa Crocego doczekała się licznych opracowań. Zob. H. Litwin, *Krąg korespondentów nuncjusza Antonia Santa Croce w świetle zbioru listów otrzymanych w roku 1929*, w: *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej*, red. T. Chyncewska-Hennel, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 223–232; P. Duda, *Działalność oddziałów Hansa Georga von Arnima w Rzeczypospolitej z punktu widzenia nuncjusza papieskiego Antonia*

pokoleniach. Na szczególną uwagę wśród tych purpuratów zasługuje Prospero Santa Croce – twórca nowożytniej kariery rodu, wielokrotny nuncjusz m.in. w Wiedniu, Paryżu, Madrycie i Lizbonie, od 1565 r. kardynał i arcybiskup Arles¹³. Niewątpliwie chęć dorównania antenatom stymulowała Antonia do szybkiego i umiejętnego pokonywania kolejnych szczebli kariery kurialnej. Przyszły nuncjusz urodził się 1 sierpnia 1599 r. w Riofreddo. Wcześniej utracił rodziców. Wychowywali go stryj Tarquinio oraz brat Valerio. Podczas studiów w Collegio Romano, które ukończył z dyplomem *utriusque iuris*, zawarł znajomość z Franceskiem Barberinim, bratankiem kard. Maffeo Barberiniego. Przyjaźń ta miała istotny wpływ na dalszą karierę Santa Crocego. W 1620 r., za pontyfikatu Pawła V, został protonotariuszem apostolskim, a dwa lata później, w czasach Grzegorza XV, referendarzem obojga sygnatur i wicelegatem Viterbo. Gdy w 1623 r. Maffeo Barberini został obrany papieżem, przyjmując imię Urban VIII, a jego bratanek objął funkcję sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej, kariera Santa Crocego nabrała tempa. W 1624 r. przyjął on święcenia kapłańskie, a rok później uzyskał awans na gubernatora prowincji Campagna e Marittima. Zaufanie, jakim cieszył się ze strony Barberinich, potwierdza fakt uczestnictwa w misji dyplomatycznej, którą *cardinale nipote* odbył do Francji i Hiszpanii w 1626 r. w związku z napięciem politycznym między monarchiami Filipa IV i Ludwika XIII, a dotyczącym sporu o zwierzchnictwo nad doliną Valtellina¹⁴.

Pod koniec lutego 1627 r. niespełna 28-letni Santa Croce został nominowany na stanowisko nuncjusza apostolskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, uzyskując jednocześnie godność tytularnego arcybiskupa Seleucji. 16 kwietnia wystawiono mu listy uwierzytelniające¹⁵, a osiem dni później – 24 kwietnia – przygotowano

Santacrocego, w: *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M.R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 511–532; P. Duda, *Krzyż i karabela. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Obojga Narodów w ocenie dyplomacji papieskiej w latach 1623–1635*, Katowice 2019; H. Litwin, P. Duda, *Nuncjusz, królowa i inne damy. Obraz kobiet w korespondencji Antonia Santa Crocego*, „Kronika Zamkowa – Roczniki”, 2019, 6 (72), s. 113–131; H. Litwin, P. Duda, *Correspondence of Warsaw Nuncio Antonio Santa Croce with Roman Catholic Bishops from 1629: Frequency, Intensity and Content*, „Eastern European History Review”, 2021, 4, s. 45–55; H. Litwin, P. Duda, *Podróże*, s. 49–76; H. Litwin, P. Duda, *Antonio Santa Croce und Giovanni Battista Pallotta: Zur Zusammenarbeit der Warschauer und Wiener Nuntiatur im Jahr 1629*, w: *Monarchie und Diplomatie. Handlungsoptionen und Netzwerke am Hof Sigismunds III. Wasa*, red. K. Lichy, O. Hegedüs, Paderborn 2023, s. 253–281.

¹³ J. Sėniė, *Santacroce Prospero*, w: DBI, 90, s. 358–360.

¹⁴ O misji Barberiniego do Francji i Hiszpanii zob. A. Bazzoni, *Il cardinale Francesco Barberini legato in Francia ed in Spagna nel 1625–1626*, „Archivio Storico Italiano”, 192 (XII), 1893, V, 4, s. 335–360; G. Lutz, *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik Und Diplomatie – Wirtschaft und Finanzen – Kultur und Religion*, w: *Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte*, red. R. Elze, H. Schmidinger, H. Schulte Nordholt, Wien 1976, s. 76–77; S. Giordano, *Urbano VIII, la casa d’Austria e la libertà d’Italia*, w: *Papato e Impero nel pontificato di Urbano VIII (1623–1644)*, red. I. Fosi, A. Koller, Città del Vaticano 2013, s. 66–73.

¹⁵ ANP, 1: *De fontibus eorumque investigatione et editionibus Instructio ad editionem Nuntiorum series chronologica*, red. H.D. Wojtyńska, Romae 1990, s. 252; H.D. Wojtyńska, *Nuncjusze*, s. 216. O szybkości sporządzania instrukcji zob. T. Fitych, *Struktura*, s. 178.

instrukcję. Co istotne, autorzy dokumentu nie mieli możliwości wykorzystania relacji finalnej poprzedniego nuncjusza, Giovanniego Battisty Lancellottiego¹⁶, i opierali się głównie na bieżącej korespondencji kierowanej do Rzymu przez niego i wcześniejszych wysłanników papieskich¹⁷.

Wielce prawdopodobne, że instrukcja została skonsultowana z kardynałem protektorem Polski i byłym nuncjuszem nad Wisłą Cosimem de Torresem¹⁸. Dokument zrehabilitowano zgodnie z wzorcem konstrukcyjnym funkcjonującym w papieskiej służbie dyplomatycznej od końca XVI w. Ma on osobową formę listu sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej do nuncjusza, spisane w języku włoskim i zawierającego wszystkie charakterystyczne elementy: adres, preambułę, część zasadniczą (*narratio*) oraz eschatokół¹⁹.

Adres instrukcji przybrał spersonalizowaną formę: *Instruzione a Vostra Signoria Monsignore Santa Croce Arcivescovo di Seleucia destinato da Nostro Signore sui Nuntio Ordinario in Polonia*. Odnośnie do preambuły należy zgodzić się z myślą Tadeusza Fitycha, iż generalnie składały się na nią „uwagi formalne dotyczące zarówno ważności i rangi danej nuncjatury, jak i nominacji, tożsamości oraz kwalifikacji dyplomaty, które formułowano w uroczystym, podniosłym stylu”²⁰. W odnalezionym dokumencie Barberini wykazywał, że Santa Croce jest odpowiednią osobą, charakteryzującą się czystością krwi, mądrością oraz rozwagą, która może sobie poradzić z wyzwaniem czekającym nuncjusza w państwie polsko-litewskim²¹. W dalszej części sekretarz stanu odniósł się do antenatów Santa Crocego, podkreślając, iż od dawna jego ród służy Stolicy Apostolskiej. Przypominał, że podczas poselstwa do Hiszpanii osobiście miał okazję przekonać się o oddaniu arcybiskupa Seleucji. Zaznaczono również dotychczasowe zaangażowanie nuncjusza w czasie pełnienia służby w Viterbo oraz w Kampanii²². W końcowej części preambuły zwrócono uwagę, że instrukcja stanowi jedynie wskazówkę, a w związku z oddaleniem Rzeczypospolitej oraz zmiennością sytuacji dyplomata będzie zdany głównie na swój własny osąd i kreatywność w działaniu: „oddalenie tych regionów i zmieniający się stan rzeczy, który w danym momencie może być przedmiotem negocjacji, nie pozwalają nam udzielić Jego Mości pełnych i szczegółowych instrukcji, ale

¹⁶ O Giovannim Battiscie Lancellottim zob. L. Ronchi de Michelis, *Lancellotti Giovanni Battista*, w: DBI, 63, Roma 2004, s. 297–298; ANP, 22: *Ioannes Baptista Lancellotti (1622–1627)*, 1: (12 XI 1622 – 29 IV 1623) in quo publicantur etiam documenta internuntii Antonii Francisci Cirioli, red. T. Fitych, Cracoviae 2001, s. V–L; T. Fitych, *Struktura*, s. 53–78; H. Litwin, *Chwała*, s. 224–227; H.D. Wojtyńska, *Nuncjusze*, s. 208–212.

¹⁷ Jak dotąd nie udało się również odnaleźć relacji finalnej nuncjusza Lancellottiego. Zob. T. Fitych, *Struktura*, s. 175, przyp. 378.

¹⁸ M. Stachowiak, *Działalność Cosmo de Torresa na urzędzie kardynała protektora Polski przy stolicy apostolskiej w latach 1623–1631*, „Śląskie Studia Historyczne”, 2003, 10, s. 31–52.

¹⁹ T. Fitych, *Struktura*, s. 178–180.

²⁰ Tamże, s. 179.

²¹ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 40r.

²² Tamże, k. 40r–v.

na szczęście przywieziesz ze sobą pomysłowość i przenikliwość, aby łatwo i szybko zrobić to samodzielnie”²³.

Część zasadniczą instrukcji otwiera opis państwa. Podkreślono, że Królestwo Polskie wraz z Litwą, Prusami i Inflantami zajmuje olbrzymi obszar, którego obwód granicy wynosi ok. 1500 mil włoskich. Jednocześnie zastrzeżono, że granice Rzeczypospolitej nie wyznaczają obszaru aktywności Santa Crocego, bowiem, ze względu na fakt, iż nuncjatura nad Wisłą jest najdalej na wschód wysuniętą papieską placówką dyplomatyczną, polecono mu uważnie monitorować również sytuację poza krajem misji, w szczególności jeżeli pojawiają się nadzieje na rekatalizację jakiegoś terytorium²⁴.

W instrukcji podkreślono nadto zróżnicowanie wyznaniowe społeczeństwa Rzeczypospolitej, aczkolwiek zwrócono uwagę, że wszyscy mieszkańcy są dość podejrzliwi względem dyplomatów papieskich, a tym samym zasugerowano nuncjuszowi oraz członkom jego rodziny, by zachowywali się oni przykładnie. Mieli wykazywać się bezinteresownością i nie dać poznać się jako osoby zachłanne oraz łase na korzyści materialne. Jednocześnie zalecono Santa Crocemu wstrzeźliwość w czasie uczt, trwałość w trzeźwości oraz ucieczkę od wszelkich form rozpusty²⁵.

Osobną część dokumentu poświęcono ustrojowi Rzeczypospolitej, który „jakkolwiek monarchiczny, jest skutecznie ograniczany przez arystokrację”²⁶. Zwrócono uwagę, że w wielu kwestiach, jak choćby wypowiedanie wojny, zawieranie pokoju, nakładanie podatków, przyjmowanie obcych poselstw, nadawanie i pozbawianie szlachectwa, król jest zależny od woli senatu oraz szlachty, która posiada znaczną władzę, w szczególności nad włościanami²⁷. Jednocześnie zauważono, że władca samodzielnie może nadawać urzędy oraz liczne beneficja: „on może między urzędami i beneficjami dysponować dwudziestoma tysiącami, a niektóre z nich są bardzo bogate”²⁸, a ponadto jest dysponentem dochodów publicznych oraz najwyższym sędzią. Podkreślono, jak ważny w systemie ustrojowym państwa polsko-litewskiego jest katolicki król pozwalający trzymać w ryzach różnowierczą szlachtę. Tym samym doceniono roztropność i dotychczasową politykę nominacyjną Zygmunta III Wazy, która przyczyniła się do obsadzenia najważniejszych urzędów w państwie katolikami²⁹.

Przy okazji poruszono kwestię ewentualnej elekcji po śmierci Zygmunta III. Wyrażono obawę o możliwość rozłamu między Władysławem Zygmuntem a jego przyrodni

²³ Tamże, k. 40v: *[la lontananza di quelle regioni, e la mutazione dello stato, che ad ogn'hora possono farvi i negozi, non permette che noi potiamo a lei darne piena e minuta instruzione, opportunamente accade, ch'ella porta seco ingegno e perspicacia da farsela agevolmente e prestamente da se stessa]*.

²⁴ Tamże, k. 40v–41r.

²⁵ Tamże, k. 41r.

²⁶ Tamże, k. 41r: *[benché monarchico che è mirabilmente temperato d'aristocrazia]*.

²⁷ Tamże, k. 41v.

²⁸ Tamże, k. 41v: *[egli possa tra Offitii e Benefitii dispensarne ventimila, alcuni de quali richissimi]*.

²⁹ Tamże, k. 42r.

braćmi, co leżałoby w interesie wrogów Królestwa i mogłoby doprowadzić do elekcji kogoś innego: „zaistnieje pewne niebezpieczeństwo, za sprawą rodzącej się niezgody między braćmi, że poprzez machinacje heretyków i ludzi niewiernych domowi austriackiemu, może zostać podjęta próba wyboru kogoś trzeciego i wykluczenia linii żyjącego króla”³⁰. W efekcie, mając na uwadze dotychczasowe zasługi Władysława Zygmunta, Stolica Apostolska jednoznacznie opowiedziała się za pierwotnym synem monarchy. Nuncjusz otrzymał konkretne wytyczne, w myśl których miał agitować na rzecz wyboru Władysława, przy czym winien działać z zachowaniem całkowitej ostrożności i adekwatnie do sytuacji, by nie zrazić do siebie innych kandydatów katolickich. Jednocześnie miał przeciwstawiać się wszelkim koncepcjom osadzenia na tronie polskim różnowiercy. Szansę na realizację zadań rzymska dykasteria widziała w utrzymaniu zgody w rodzinie królewskiej oraz ścisłej współpracy z elitami państwa polsko-litewskiego³¹. Tym samym analizowana instrukcja jest pierwszym znanym dokumentem, w którym papieństwo zainteresowało się kwestią sukcesji po Zygmuncie III³².

Osobny *passus* poświęcono relacjom międzypaństwowym. W instrukcji podkreślono, iż Rzeczpospolita graniczy z wrogami: „Królestwo Polskie i zjednoczone z nim prowincje otoczone (są) przez dumnych i potężnych sąsiednich wrogów, Moskali, Tatarów, Turków, Siedmiogrodzian i Szweda”³³. Za bezpieczną granicę uznano jedynie posiadłości cesarskie – Węgry oraz Śląsk. W ocenie Sekretariatu Stanu była to „*porta di soccorso cattolico*”, stąd w interesie polskiej racji stanu leżało utrzymywanie dobrych stosunków z cesarzem. Zaznaczono, że w ostatnim czasie relacje

³⁰ Tamże, k. 42v: [*corrà qualche pericolo, nascendo discordia tra fratelli, che mediante la machinationi de gli Eretici, e de Potentati infensi alla Casa d'Austria, s'intenti l'elezione d'un terzo e si faccia prova d'escludere la linea del Re vivente*].

³¹ Tamże, k. 43r.

³² Dotychczas uważano, że dyplomacja papieska po raz pierwszy zainteresowała się tą kwestią za sprawą memoriału Santa Crocego, powstałego latem 1630 r., po powrocie nuncjusza do Rzymu. Autor memoriału powtórzył w nim tezy zawarte w instrukcji o konieczności udzielenia poparcia Władysławowi Zygmuntowi oraz utrzymania jedności między braćmi. Zob. „Relazione del Cardinale di Santacroce intorno all'elezione del futuro Re di Polonia, mandata dal Cardinal Segretario di Stato a Monsignor Nunzio di Polonia”, Archivio Apostolico Vaticano (dalej: AAV), Segreteria Stato Polonia (dalej: Segr. Stato, Pol.), vol. 44, k. 3r–6v, kopia: Biblioteca Apostolica Vaticana (dalej: BAV), Barberiniani Latini (dalej: Barb. Lat.), vol. 8587, k. 1r–6r. Dokument ten był również wydawany *in extenso*. Zob. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita Regni Poloniae ab Augustino Theiner*, t. 3: *A Sixto PP. V usque ad Innocentium PP. XII*, 1585–1695, Romae 1863, nr 330, s. 388–390 oraz jako regest: F. Barberini do O. Viscontiego, Rzym 19 X 1630, ANP, 24: *Honoratus Visconti (1630–1636)*, 1 (29 IV 1630 – 26 VII 1631), red. A. Biliński, Romae 1992, nr 58, s. 65–67. Zob. też: W. Kaczorowski, *Stanowisko Stolicy Apostolskiej wobec elekcji królewicza Władysława*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 29, 1984, s. 155–166; P. Duda, *Krzyż*, s. 179–195.

³³ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 43v: [*il Regno Polono, e le provincie unite circondate da fieri e potenti nemici confinanti, Moscoviti, Tartari, Turchi, Transilvano e Sueco*].

na linii Warszawa–Wiedeń zostały nadszarpnięte za sprawą nieuwzględnienia polskich interesów w traktacie między Ferdynandem II a Gáborem Bethlenem oraz niewłaściwego traktowania polskich żołnierzy, którzy zaciągnęli się na służbę cesarską³⁴. Mając na uwadze pogarszające się relacje między obydwooma państwami, polecono nuncjuszowi podjęcie działań, które pozwoliłyby utrzymać dotychczasową współpracę. Temat ten Santa Croce miał poruszyć podczas spotkania z nuncjuszem wiedeńskim Carlem Carafą na dworze cesarskim³⁵. Z późniejszej korespondencji arcybiskupa Seleucji wiadomo, że faktycznie do takiego spotkania doszło, a nawet podjęto na nim pewne ustalenia³⁶.

Odnosnie do pozostałych sąsiadów podkreślono ich wrogie nastawienie wobec Rzeczypospolitej. Sekretariat Stanu podejrzewał, że obce państwa, wykorzystując różnowierców, podejmą starania, by zasiać ferment wewnętrzny w monarchii Zygmunta III. Santa Crocemu polecono uważnie śledzić tego typu działania. Szczególnie zalecono uważać na przedstawicieli Republiki Zjednoczonej Prowincji Niderlandów, którzy latem mieli zjawić się nad Wisłą jako mediatorzy w polsko-szwedzkim konflikcie³⁷, jak również lennika Rzeczypospolitej – elektora brandenburskiego Jerzego Wilhelma Hohenzollerna, którego z racji powiązań matrymonialnych postrzegano jako stronnika Szwedów³⁸. Oczywiście za największego wroga państwa polsko-litewskiego papieństwo jednoznacznie uznało Gustawa II Adolfa, „wpierw najeźdźca Królestwa Szwedzkiego należnego słuszenie królowi polskiemu, a następnie okupant wielu miejsc należących do prowincji zjednoczonych z Polską”³⁹. W Rzymie zdawano sobie sprawę ze znaczenia polsko-szwedzkiej konfrontacji rozgrywającej się u ujścia Wisły. Dotychczasowe sukcesy Szwedów tłumaczono zaawansowanym wiekiem Zygmunta III, a co za tym idzie biernością władcy czy wręcz niechęcią przed

³⁴ Tamże, k. 44r.

³⁵ Tamże, k. 44r. Stolica Apostolska zdawała sobie sprawę ze wspólnoty interesów Wazów i Habsburgów, w efekcie Sekretariat Stanu, przygotowując instrukcje dla dyplomatów papieskich udających się w pierwszej połowie XVII w. nad Dunaj bądź Wisłę, zazwyczaj polecał im podjęcie współpracy. Zob. H. Litwin, P. Duda, *Antonio*, s. 255–256.

³⁶ A. Santa Croce do F. Barberiniego, Wiedeń 30 V 1627, ANP, 23, 1, nr 27, s. 33.

³⁷ A. Szelągowski, *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska*, Kraków 1905, s. 158–159.

³⁸ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 44v. Od początku wojny o ujście Wisły elektor starał się zachować neutralność, balansując między obydwiema stronami konfliktu. W efekcie w Warszawie postrzegano go jako osobę niegodną zaufania. Podobny pogląd reprezentowała Stolica Apostolska, niewątpliwie bazując na sposrzeniach Giovanniego Battisty Lancellottiego. Zob. G.B. Lancellotti do F. Barberiniego, Gdańsk 19 X 1626, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 40, k. 26v; G.B. Lancellotti do F. Barberiniego, Toruń 18 XI 1626, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 39, k. 167r; F. Barberini do G.B. Lancellottiego, Rzym 2 I 1627, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 174a, k. 92r; G.B. Lancellotti do F. Barberiniego, Warszawa 6 II 1627, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 41, k. 7v; G.B. Lancellotti do F. Barberiniego, Warszawa 5 V 1627, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 41, k. 60r. Zob. też: P. Duda, *Krzyż*, s. 139.

³⁹ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 44v: [*invasore prima del Regno Suetico dovuto giustamente per hereditaria ragione al Re Polacco, e poi occupatore di molti luoghi appartenenti alle Provincie unite alla Polonia*].

powierzeniem dowództwa królewiczowi Władysławowi Zygmuntowi, z którego umiejętnościami militarnymi papieństwo wiązało duże nadzieje⁴⁰.

Zwrócono także uwagę na rozbieżność celów króla i szlachty odnoszących się do wojny pruskiej. O ile bowiem dla monarchy miała być ona preludeum poprzedzającym inwazję na Skandynawię, o tyle stan szlachecki dążył do jak najszybszego jej zakończenia i był skłonny przystać na propozycję Gustawa II Adolfa, zakładającą zwrot zajętych ziem w zamian za uznanie jego władztwa. Papieństwo przestrzegało, że Szwedowi nie wolno ufać: „od heretyckiego sąsiada, pożądanego chwały i panowania, nie może spodziewać się niczego poza krzywdą, tym bardziej, że nie ma on możliwości rozszerzenia granic swego imperium w innym kierunku niż prowincje zjednoczone z Polską”⁴¹. Potwierdzeniem tych przypuszczeń miał być list Gustawa II Adolfa do Gábora Bethlena, przejęty kilka miesięcy wcześniej przez wojska cesarskie, w którym władca Szwecji namawiał księcia siedmiogrodzkiego do podjęcia ataku na Rzeczpospolitą⁴².

Papieństwo pokusiło się również o wskazanie przyczyn zwycięstw odnoszonych przez Szwedów w Prusach:

Szwed, wezwawszy holenderskich kapitanów i inżynierów, stosuje inny sposób prowadzenia wojny, nietypowy dla tych obszarów, powstrzymując się od otwartych walk w polu, do których Polacy są przyzwyczajeni, i ostrożnie przechodząc do walk w umocnieniach i fortyfikacjach, przewyższając Polaków w sztuce i sposobie oblegania i zdobywania miast. Gdyby więc Polacy [...] zastosowali się do tych samych sposobów prowadzenia wojny, sprowadzając doświadczonych praktyków z Flandrii, nie ma wątpliwości, że w bardzo krótkim czasie przytłoczyliby swojego wroga⁴³.

Nuncjusz winien działać na rzecz przekonania szlachty o konieczności kontynuowania wojny. Gdyby jednak miał zostać zawarty jakiś traktat, dyplomata papieski powinien zabiegać o wynegocjowanie praw dla katolików w Szwecji, szczególnie

⁴⁰ Tamże, k. 42r–v. O oporze Zygmunta III przed powierzeniem dowództwa królewiczowi Władysławowi Zygmuntowi zob. P. Duda, *Władysław IV – Warrior King? Between Real Achievements and Court Propaganda*, w: *The House of Vasa and The House of Austria. Correspondence from the Years 1587 to 1668*, cz. 2: *The Times of Władysław IV, 1632–1648*, red. R. Skowron, Katowice 2024, s. 96–98.

⁴¹ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 45r: [*da un vicino eretico, avido di gloria e di Dominio non può aspettarsi altro che danno e tanto più ch'egli mal può haver opportunità d'allargar i termini del suo impero verso altra parte che quella delle Provincie unite alla Polonia*].

⁴² Tamże, k. 45v. Kopie wspomnianej korespondencji Lancellotti przesłał do Rzymu. Zob. G.B. Lancellotti do F. Barberiniego, obóz pod Tczewem 24 X 1626, AAV, Segr. Stato, Pol., vol. 39, k. 162r. Zob. też: P. Duda, *Krzyż*, s. 113.

⁴³ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 45v: [*lo Sueco, havendo chiamati capitani e ingegneri Olandesi, usa un'altra maniera di guerra insolita a quelle regioni, ritenendosi da i combattimenti campali, et aperti, a quali sono assuefatti i Poloni e caminando cautamente per via di trincere e fortificationi e superando i Polacchi nell'arte e maniera di assediare et espugnare le piazze. La onde se i Poloni [...] s'applicassero a gli stessi modi di guereggiare facendosi venire persone pratiche, e sperimentate di Fiandra, non ha dubbio che in brevissimo tempo soprafarriano di gran lunga il nimico*].

pożądana przez rzymskich kurialistów była swoboda wyznania, przy czym zdawano sobie sprawę, że będzie to niezwykle trudne do osiągnięcia. Z instrukcji wynika, że papieństwo zadowoliliby się zapisem o prawie tworzenia enklaw dla kupców, które mogłyby się stać komórkami do późniejszego rozkrzewiania katolicyzmu w Skandynawii⁴⁴.

W instrukcji nie mogło zabraknąć kwestii organizacji ligi antytureckiej, która stanowiła priorytet w papieskiej polityce zagranicznej, aczkolwiek rozwój sytuacji politycznej w Prusach i Europie Zachodniej oraz pacyfikacja w relacjach na linii Warszawa–Konstantynopol sprawiły, że materii tej poświęcono o wiele mniej miejsca niż w instrukcjach dla wcześniejszych nuncjuszy⁴⁵. Słusznie uznano, że warunkiem *sine qua non* zbrojnego wystąpienia Rzeczypospolitej przeciwko siłom sułtana jest wcześniejsze zakończenie wojny w Prusach. Gdyby do tego doszło, nuncjusz miał przekonywać monarchę oraz senatorów do zaangażowania się w tę inicjatywę⁴⁶.

„Polityczna” część instrukcji została, zgodnie z utartym zwyczajem, umieszczona na pierwszym miejscu, ale wskazówki jej autorów nie pozostawiały wątpliwości, iż „głównym celem Stolicy Apostolskiej jest propagowanie religii rzymskokatolickiej, to znaczy wiary, bez której nikt nie staje się Obywatelem Nieba”⁴⁷. W instrukcji podkreślono, że w Rzeczypospolitej są liczni „*eretici di sette diverse, scismatici Armeni*” oraz „*quelli del rito Greco*”⁴⁸. Zwraca uwagę fakt, że właśnie sprawa Ormian omówiona została w pierwszej kolejności. Instrukcja polecała nuncjuszowi pozostawanie w kontakcie z „arcybiskupem ormiańskim” (a właściwie biskupem lwowskim Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego), którym był w tym okresie Mikołaj Torosowicz, i zabieganie o doprowadzenie do unii Ormian w Rzeczypospolitej z Kościołem rzymskim, co zresztą stało się faktem w 1630 r.⁴⁹

Szczegółnej uwadze nuncjusza polecono sprawy związane z istniejącym w Rzeczypospolitej napięciem między „schizmatykami rytu greckiego” a „unitami”⁵⁰. Nuncjusz rzecz jasna powinien wspierać tych ostatnich, pozostając w kontakcie z metropolitą kijowskim Józefem Welaminem Rutskim, biskupami i klerem grekokatolickim. Na wyjątkowe wsparcie zasługiwać powinna sprawa utworzenia seminarium dla duchownych unickich, zgodnie z decyzją synodu unickiego podjętą w 1626 r. Nuncjusz

⁴⁴ Tamże, k. 46r.

⁴⁵ W rzeczywistości instrukcja ogólna dla Lancellottiego była zmodyfikowaną wersją instrukcji przygotowanej dla Torresa. Różnice dotyczyły kwestii tureckiej i stanowiły pochodną rozwoju sytuacji politycznej. Zob. Instrukcja dana księdzu prałatowi Giovanniemu Baptyście Lancellottiemu, biskupowi Noli, nuncjuszowi w Polsce, Rzym 14 XII 1622, w: T. Fitych, *Struktura*, s. 234–241; por. Instrukcja ogólna Cosima de Torresa, przeznaczona dla G.B. Lancellottiego, Rzym 30 V 1621, w: T. Fitych, *Struktura*, s. 740–753.

⁴⁶ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 46r–v.

⁴⁷ Tamże, k. 46v: [*il principale intento di Santa Sede è la propagatione della Religione Cattolica Romana, cioè di quella fede, senza la quale nessuno diventa Cittadino del Cielo*].

⁴⁸ Tamże, k. 46v.

⁴⁹ K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 59–69.

⁵⁰ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 47r.

został także zobowiązany, by zabiegać o konwersję jak najliczniejszych „schizmatyków”. W tym względzie powinien współpracować z Kongregacją Rozkrzewiania Wiary, a także dominikanami, którzy na terenach ruskich posiadają 36 konwentów⁵¹.

Ważnym zadaniem nuncjusza miało być działanie na rzecz konwersji osób reprezentujących wyznania protestanckie. Polecano mu utwierdzać monarchę w przekonaniu o konieczności prowadzenia odpowiedniej polityki nominacyjnej. W opinii Stolicy Apostolskiej był to najskuteczniejszy instrument wpływu na szlachtę innowierczą, więc ambasador papieski powinien dbać, by król nie ulegał racjom politycznym i unikał mianowania protestantów na ważne urzędy, co czasami czynił, choć wbrew własnym inklinacjom. Za ważny instrument przeciwdziałania wpływom „heretyków” autorzy instrukcji uznali Trybunał Koronny, w którym istotną rolę odgrywali deputaci duchowni desygnowani przez kapituły katedralne⁵².

Kolejnym ważnym zadaniem nuncjusza powinna być „czujność biskupów w zakresie szerzenia świętej wiary katolickiej”⁵³. W tej mierze zalecano przedstawicielowi papieskiemu dbałość o dyscyplinę kleru diecezjalnego, a przede wszystkim tworzenie i dbanie o dobrą pracę seminariów diecezjalnych gwarantujących właściwe przygotowanie młodych duchownych⁵⁴. Ambasador papieski powinien także zwracać baczność na kontakty z zakonami, które mają znaczące możliwości w odniesieniu do „*propagatione della Religione Cattolica*”⁵⁵. Jeżeli chodzi o jezuitów, uwadze nuncjusza polecono ich konflikt z Akademią Krakowską, nie zajmując jednoznacznie stanowiska po którejś ze stron⁵⁶. Instrukcja zawiera wyraźną zachętę do wspierania rozwoju początkujących dopiero kapucynów, jako szczególnie skutecznych w nawracaniu „heretyków”⁵⁷. Autorzy dokumentu sugerowali także, by nuncjusz zabiegał o wykorzystywanie duchownych z zakonów działających w Rzeczypospolitej do misji w sąsiednich państwach innowierczych, a przede wszystkim w Szwecji, wskazując, że istnieją ku temu sprzyjające okoliczności, gdyż w seminarium papieskim w Wilnie studiują liczni adepci z tychże krajów. Sugerowano również wykorzystanie możliwości stwarzanych przez rzymskie Collegio Germanico⁵⁸.

⁵¹ Tamże, k. 47r. Zob. też: H. Litwin, *Nuncjusze apostołscy wobec zabiegów o porozumienie między prawosławnymi a unitami w Rzeczypospolitej 1623–1648*, w: *Nunziatury apostołskie w systemie nowożytnej dyplomacji (XV–XVIII w.)*. *Rzeczpospolita – Europa – świat / Nunziature apostoliche nel sistema diplomatico della prima età moderna. Rzeczpospolita – Europa – mondo*, red. D. Gregorowicz, P. Duda, J. Smołucha, Kraków 2025, s. 221–223.

⁵² Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 47v.

⁵³ Tamże, k. 48r: [*vigilanza di Vescovi, circa la propagatione della Santa fede Cattolica*].

⁵⁴ Tamże, k. 48r–v.

⁵⁵ Tamże, k. 48v.

⁵⁶ Tamże, k. 48v. Zob. też: L. Grzebień, *Studium teologii w środowisku jezuitów krakowskich w XVII i XVIII wieku*, „*Analecta Cracoviensia*”, 29, 1997, s. 453–456; B. Natoński, *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w.*, w: *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 173–245.

⁵⁷ Instruzione, AZK, TN, teczka 210, k. 49r.

⁵⁸ Tamże, k. 49r. Zob. też: P. Buchwald-Pelcowa, *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*, Warszawa 1997.

Autorzy instrukcji podkreślili, jak ważna w walce z protestantyzmem jest dbałość o to, by nie wydawano *libri pestiferi*, a zatem by przestrzegano postanowień soboru trydenckiego o Indeksie ksiąg zakazanych⁵⁹. Uwaga ta dała asumpt do powtórzenia zaleceń o konieczności przestrzegania innych decyzji soboru związanych z dyscypliną biskupów oraz kleru diecezjalnego i zakonnego, a w szczególności tych dotyczących obowiązku rezydencji, odbywania wizytacji diecezjalnych, ustanawiania seminariów i przykładowego życia kleru⁶⁰.

Nuncjuszowi polecono również dbałość o prawidłowe prowadzenie procesów informacyjnych nowo mianowanych biskupów w taki sposób, by uwzględniać wymogi prawa kanonicznego, ale też nie przeciwstawiać się „słusznym racjom króla”, który mógł decydować o nominacjach⁶¹. Wysłannikowi papieskiemu zwrócono uwagę na sprawę kumulowania beneficjów przez duchownych, w szczególności probostw i kanonii, choć jednocześnie w uzasadnionych przypadkach zalecono także pewną elastyczność⁶².

W instrukcji poruszono również sprawę klauzury w klasztorach kobiecych. Polecono nuncjuszowi zabieganie o specjalne uprzywilejowania przez monarchę zakonów klauzurowych⁶³. Ambasador papieski miał podjąć starania o reformowanie zakonów męskich, korzystając z wzorców promowanych przez kapucynów i karmelitów bosych. Ponadto winien wspierać działania o. Antonia Strozziiego, wizytatora bernardynów⁶⁴, który napotykał problemy kreowane przez biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego⁶⁵.

Nuncjusz otrzymał również zalecenia dotyczące sprawy, którą w Rzeczypospolitej określano najczęściej terminem *compositio inter status*, czyli rozwiązania różnych sporów między stanem duchownym a świeckim, głównie w kwestii jurysdykcji i przeznaczania dóbr szlacheckich na uposażenia klasztorów⁶⁶. Z punktu widzenia Stolicy Apostolskiej była to kwestia obrony przywilejów Kościoła katolickiego

⁵⁹ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 49v.

⁶⁰ Tamże, k. 49v.

⁶¹ Tamże, k. 50r. Zob. też: *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwum zagranicznych*, z. 9: *Wykaz mikrofilmów Punktu Konsultacyjnego PISE w Warszawie z serii „Processus Consistoriales” i „Processus Datariae”* Archiwum Watykańskiego, oprac. S. Leliński, Warszawa 1992, s. 3–17.

⁶² Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 50v.

⁶³ Tamże, k. 50v.

⁶⁴ O misji Antonia Strozziiego zob. K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2: 1573–1795–1932, Lwów 1933, s. 78–86; I.M. Rusecki, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce 1453–2003*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 11–12, 2002–2003, s. 189–194.

⁶⁵ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 51r.

⁶⁶ O sprawie *compositio inter status* zob. J. Dziegielewska, *Sprawa „compositio inter status” w latach 1632–1635*, „Kwartalnik Historyczny”, 90, 1983, 1, s. 81–91; U. Augustyniak, *Wzajemne pretensje szlachty i duchowieństwa katolickiego w związku z „compositio inter status” w latach trzydziestych XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 114, 2007, 4, s. 43–59; A. Pawłowska-Kubik, *Sprawa compositio inter status w czasie rokoszu sandomierskiego (1606–1609)*, „Kwartalnik Historyczny”, 127, 2020, 3, s. 473–505.

i wysłannik papieski został zobowiązany do aktywności w tym względzie realizowanej „*con molto spirito*”. Miał to czynić poprzez animowanie biskupów i prałatów do walki o ich prawa na sejmach i sejmikach. Został zachęcony, by przed każdym sejmem być przygotowanym do odpowiednich działań i uprzedzać Stolicę Apostolską o potrzebach w zakresie kierowania do króla i najważniejszych senatorów brewiów papieskich, usposabiających do obrony przywilejów Kościoła⁶⁷.

Kolejna sprawa poruszona w dokumencie miała charakter nieco bardziej doraźny i wiązała się z sygnalizowanymi przez poprzedniego nuncjusza, Lancellottiego, planami obciążenia duchowieństwa kosztami prowadzenia wojny ze Szwecją w Prusach. Stolica Apostolska – świadoma, że część biskupów jest skłonna poddać się takiemu obowiązkowi – instruowała swego wysłannika, że należy stanowczo przeciwdziałać wszelkim próbom taksacji dóbr kościelnych i ich systemowego obciążania podatkami. Uznawano za akceptowalną dobrowolną dotację kleru, ale stanowczo podkreślano konieczność uzyskania uprzedniej zgody Rzymu⁶⁸.

Autorzy instrukcji zwrócili uwagę nuncjusza na potrzebę odzyskania beneficjów utraconych przez Kościół w okresie rozprzestrzeniania się reformacji, kiedy szlachta, powołując się na prawo patronatu, przekazywała uposażenia parafii protestanckim instytucjom wyznaniowym. Możliwość postępu w tej sprawie dostrzegano w ewentualnym powrocie szlachty do katolicyzmu. Duchowni opiekunowie takich osób powinni egzekwować przywracanie Kościołowi utraconych dawniej świątyń i dóbr w ramach pokuty, a nuncjusz zobowiązany został zadbać o odpowiednie przygotowanie kleru do takich działań⁶⁹.

Innym wskazywanym nuncjuszowi problemem związanym z beneficjami kościelnymi w Rzeczypospolitej było naruszenie prawa patronatu papieskiego wobec niektórych z nich, uzyskane za pomocą różnych wybiegów prawnych. Nuncjusz powinien zbadać możliwości przywrócenia właściwego porządku rzeczy we wszystkich takich sprawach⁷⁰. Instrukcja zalecała także wysłannikowi papieskiemu ostrożne, aczkolwiek konsekwentne korzystanie z instrumentu apelacji do nuncjusza w sporach między duchownymi a biskupami⁷¹. Santa Croce miał też stawać w obronie zakonów chronionych prawem egzempcji wobec prób niektórych biskupów usiłujących omijać zasadę bezpośredniego podporządkowania zgromadzeń Stolicy Apostolskiej. W instrukcji powołano się na konkretny przypadek biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego, skądinąd prałata określanego jako „*molto pio*”⁷². Zwrócono uwagę, że episkopat polski skarżył się w przeszłości na sposób przeprowadzania przez

⁶⁷ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 51r–v.

⁶⁸ Tamże, k. 52r–v. Szerzej na ten temat zob. J. Serebryński, *Sejm w Toruniu z 1626 roku*, Wrocław 1966; tenże, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629–1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978; tenże, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981.

⁶⁹ Instruzione, AZK, TN,teczka 210, k. 52v–53r.

⁷⁰ Tamże, k. 53r–v.

⁷¹ Tamże, k. 53v–54r.

⁷² Tamże, k. 54r.

nuncjuszy procesów informacyjnych dotyczących nominatów na funkcje biskupie, przy czym Stolica Apostolska nie dostrzegła powodów, dla których należałoby w tym względzie dokonywać jakichkolwiek zmian⁷³.

Część instrukcji odnosząca się do problematyki kościelnej charakteryzuje się dużą szczegółowością i dotyczy szerokiego spektrum spraw. Symptomatyczny jest fakt, że niezwykle ważne dla Stolicy Apostolskiej kwestie, związane z sytuacją Kościoła unickiego, w omawianym dokumencie potraktowano dość ogólnikowo, bowiem dokładne zalecenia w tym względzie zostały przygotowane przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary i ujęte w dwóch instrukcjach przekazanych nuncjuszowi jeszcze w Rzymie⁷⁴. Do innych spraw odniesiono się szerzej, dzięki temu nuncjusz był przygotowany do działania w sprawach specyficznych dla terenu, na którym miał funkcjonować. Został uprzedzony o wielu właściwych dla Rzeczypospolitej zagrożeniach, którym miał przeciwdziałać w obronie uprawnień Stolicy Apostolskiej. Zalecono mu przy tym ostrożność i uwzględnianie miejscowej specyfiki prawnoustrojowej, zgodnie z którą trzeba było brać pod uwagę stanowisko obywateli-szlachty oraz fakt, że biskupi pełnili obowiązki senatorów, a zatem uczestniczyli w sprawowaniu władzy świeckiej. Wskazywano także na znaczenie udziału księży w funkcjonowaniu Trybunału Koronnego, co stwarzało dodatkowe możliwości wpływu kleru na państwo, ale też stanowiło specyficzne uwikłanie stanu duchownego w sprawy świeckie. W odniesieniu do spraw kościelnych instrukcja przygotowana dla Santa Crocego stanowi przykład dokumentu sporządzonego fachowo, z dużą znajomością lokalnych realiów.

W eschatokole kardynał nepot podkreślił, że instrukcja nie jest jedynym źródłem wiedzy nuncjusza i powinien on skorzystać również z doświadczeń swojego poprzednika⁷⁵. Na marginesie warto zauważyć, że obaj dyplomaci papiescy spotkali się w czerwcu w miejscowości Błonie nieopodal Warszawy i zapewne wówczas Lancellotti przekazał Santa Crocemu znaczny zasób informacji na temat kraju misji⁷⁶. W dalszej części dokumentu znalazły się praktyczne porady, a wręcz ostrzeżenia – nuncjusz miał uczulić przedstawicieli swej rodziny, aby zachowywali się w sposób godny, wykazywali wstrzeźliwość, nie dworowali sobie z nieznanymi im polskich obyczajów, szanowali lokalne prawa, przestrzegali postów, a do mieszkańców państwa polsko-litewskiego odnosili się życzliwie, charakteryzowali się rozumą i skromnością. Nuncjusz miał na każdym kroku okazywać serdeczność parze monarszej i zapewniać o oddaniu papieża. Sekretarz stanu także zapewnił o swoim oddaniu względem rodziny królewskiej, w szczególności wobec królewicza Władysława

⁷³ Tamże, k. 54r.

⁷⁴ Instrukcja szczegółowa Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dla A. Santa Crocego, Rzym przed 1 III 1627, ANP, 23, 1, nr 1, s. 3–5; Instrukcja szczegółowa Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dla A. Santa Croce, Rzym 1 III 1627, ANP, 23, 1, nr 2, s. 5–7.

⁷⁵ Instruzione, AZK, TN, teczek 210, k. 54v.

⁷⁶ A. Santa Croce do F. Barberiniego, Warszawa 24 VI 1627, ANP, 23, 1, nr 32, s. 39. Zob. też: H. Litwin, P. Duda, *Podróże*, s. 61.

Zygmunta, którego poznał osobiście w Rzymie w grudniu 1624 r.⁷⁷ Z treści instrukcji wynika, że Santa Croce został wyposażony w brewe papieskie i listy, które miał wykorzystać w czasie podróży, wręczając je przedstawicielom dynastii panujących, a po przybyciu do Rzeczypospolitej przekazać je elitom polsko-litewskim. Ponadto wysłannik apostolski otrzymał dwa klucze deszyfrujące – jeden, by móc prowadzić korespondencję z Sekretariatem Stanu, drugi – na potrzeby komunikacji poziomej z innymi nuncjaturami. Na końcu instrukcji zawarto życzenia szczęśliwej podróży oraz wszelkiej pomyślności w kraju misji. Dokument został opatrzony datą 24 kwietnia 1627 r., podpisany przez Francesca Barberiniego oraz kard. Magalottiego i opieczętowany⁷⁸.

Odnaleziony manuskrypt, będący interesującym opisem Rzeczypospolitej Obojga Narodów A.D. 1627, uzupełnił kolekcję niezwykle cennych źródeł – instrukcji generalnych z pierwszej połowy XVII w. Historycy widzą w nich skarbiec informacji o celach działania dyplomacji papieskiej i klucz do pojmowania prowadzonej w tej epoce gry dyplomatycznej, a zatem polityki europejskiej. Wszystkie instrukcje generalne z czasów Klemensa VIII, Pawła V i Grzegorza IX zostały wydane w trzech edycjach źródłowych o fundamentalnym znaczeniu dla badaczy polityki międzypaństwowej w pierwszej połowie XVII w. Dokument odnaleziony w Zamku Królewskim można uznać za brakujące ogniwo w łańcuchu ważnych źródeł ilustrujących politykę zagraniczną papiestwa w dobie pontyfikatu Urbana VIII.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Archivio Apostolico Vaticano

Segreteria di Stato, Polonia: vol. 39–41, 44, 174

Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum

Zbiór Tomasza Niewodniczańskiego:teczka 204, 210

Biblioteca Apostolica Vaticana

Barberiniani Latini, vol. 8587

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Acta Nuntiaturae Polonae, t. 1: *De fontibus eorumque investigatione et editionibus Instructio ad editionem Nuntiorum series chronologica*, oprac. Henrico Damiano Wojtyska, Romae 1990.

⁷⁷ *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. A. Przyboś, Kraków 1977, s. 286, 288.

⁷⁸ Instruizione, AZK, TN,teczka 210, k. 55r.

- Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 22: *Ioannes Baptista Lancellotti (1622–1627)*, vol. 1: (12 XI 1622 – 29 IV 1623) in quo publicantur etiam documenta internuntii Antonii Francisci Cirioli, oprac. Thaddaeus Fitych, Cracoviae 2001.
- Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 23: *Antonius Santa Croce (1627–1630)*, vol. 1: (1 III 1627 – 29 VII 1628), oprac. Henricus Litwin, Romae 1996.
- Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 23: *Antonius Santa Croce (1627–1630)*, vol. 2: (1 VIII 1628 – 31 III 1629), oprac. Henricus Litwin, Paulus Duda, Cracoviae 2021.
- Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 24: *Honoratus Visconti (1630–1636)*, vol. 1: (29 IV 1630 – 26 VII 1631), oprac. Adalbertus Biliński, Romae 1992.
- Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen: 1592–1605*, oprac. Klaus Jaitner, Tübingen 1984.
- Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen: 1621–1623*, oprac. Klaus Jaitner, Tübingen 1997.
- Instruktionen und Relationen für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen von Sixtus V. bis Innozenz IX: 1585–1591*, oprac. Klaus Jaitner, Freiburg 2021.
- Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621*, oprac. Silvano Giordano, Tübingen 2003.
- Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. Adam Przyboś, Kraków 1977.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita Regni Poloniae ab Augustino Theiner*, t. 3: *A Sixto PP. V usque ad Innocentium PP. XII.*, 1585–1695, Romae 1863.

OPRACOWANIA

- Augustyniak Urszula, *Wzajemne pretensje szlachty i duchowieństwa katolickiego w związku z „compositio inter status” w latach trzydziestych XVII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 114, 2007, 4, s. 43–59.
- Bazzoni Augusto, *Il cardinale Francesco Barberini legato in Francia ed in Ispagna nel 1625–1626*, „Archivio Storico Italiano”, 192 (XII), 1893, V, 4, s. 335–360.
- Buchwald-Pelcowa Paulina, *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*, Warszawa 1997.
- Duda Paweł, *Działalność oddziałów Hansa Georga von Arnima w Rzeczypospolitej z punktu widzenia nuncjusza papieskiego Antonia Santacrocego*, w: *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. Mariusz R. Drozdowski, Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 511–532.
- Duda Paweł, *Krzyż i karabela. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie dyplomacji papieskiej w latach 1623–1635*, Katowice 2019.
- Duda Paweł, *Władysław IV – warrior king? Between real achievements and court propaganda*, w: *The House of Vasa and The House of Austria. Correspondence from the Years 1587 to 1668*, cz. 2: *The Times of Władysław IV, 1632–1648*, red. Ryszard Skowron, Katowice 2024, s. 85–105.
- Dzięgielewski Jan, *Sprawa „compositio inter status” w latach 1632–1635*, „Kwartalnik Historyczny”, 90, 1983, 1, s. 81–91.

- Fitych Tadeusz, *Struktura i funkcjonowanie nuncjatury Giovanniego Battisty Lancellottiego (1622–1627)*, Opole 2005.
- Giordano Silvano, *I papi e l'Europa nella prima età moderna: le istruzioni generali ai nunzi*, „Archivum Historiae Pontificiae”, 48, 2010, s. 55–80.
- Giordano Silvano, *Urbano VIII, la casa d'Austria e la libertà d'Italia*, w: *Papato e Impero nel pontificato di Urbano VIII (1623–1644)*, red. Irene Fosi, Alexander Koller, Città del Vaticano 2013, s. 63–82.
- Grabowski Janusz, *Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego. Kolekcja rękopisów*, „Archeion”, 119, 2018, s. 262–286.
- Grzebień Ludwik, *Studium teologii w środowisku jezuitów krakowskich w XVII i XVIII wieku*, „Analecta Cracoviensia”, 29, 1997, s. 451–463.
- Kaczorowski Włodzimierz, *Stanowisko Stolicy Apostolskiej wobec elekcji królewicza Władysława*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 29, 1984, s. 155–166.
- Kantak Kamil, *Bernardyni polscy*, t. 2: 1573–1795–1932, Lwów 1933.
- Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwum zagranicznych*, z. 9: *Wykaz mikrofilmów Punktu Konsultacyjnego PISE w Warszawie z serii „Processus Consistoriales” i „Processus Datariae”* Archiwum Watykańskiego, oprac. Stanisław Leliński, Warszawa 1992.
- Litwin Henryk, *Chwała Północy. Rzeczpospolita w polityce Stolicy Apostolskiej 1598–1648*, Warszawa 2018.
- Litwin Henryk, Duda Paweł, *Antonio Santa Croce und Giovanni Battista Pallotta: Zur Zusammenarbeit der Warschauer und Wiener Nuntiatur im Jahr 1629*, w: *Monarchie und Diplomatie. Handlungsoptionen und Netzwerke am Hof Sigismunds III. Wasa*, red. Kolja Lichy, Oliver Hegedüs, Paderborn 2023, s. 253–281.
- Litwin Henryk, Duda Paweł, *Correspondence of Warsaw Nuncio Antonio Santa Croce with Roman Catholic Bishops from 1629: Frequency, Intensity and Content*, „Eastern European History Review”, 2021, 4, s. 45–55.
- Litwin Henryk, Duda Paweł, *Nuncjusz, królowa i inne damy. Obraz kobiet w korespondencji Antonia Santa Crocego*, „Kronika Zamkowa – Roczniki”, 2019, 6 (72), s. 113–131.
- Litwin Henryk, Duda Paweł, *Podróże nuncjusza Antonia Santa Crocego w czasie jego misji w Rzeczypospolitej (1627–1630). Przyczynek do badań nad mobilnością dyplomatów papieskich*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum”, 28, 2022, 1, s. 49–76.
- Litwin Henryk, *Krąg korespondentów nuncjusza Antonia Santa Croce w świetle zbioru listów otrzymanych w roku 1929*, w: *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej*, red. Teresa Chynczewska-Hennel, Katarzyna Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 223–232.
- Litwin Henryk, *Nuncjusze apostołscy wobec zabiegów o porozumienie między prawosławnymi a unitami w Rzeczypospolitej 1623–1648*, w: *Nuncjatury apostołskie w systemie nowożytnej dyplomacji (XV–XVIII w.). Rzeczpospolita – Europa – świat / Nunziature apostoliche nel sistema diplomatico della prima età moderna. Rzeczpospolita – Europa – mondo*, red. Dorota Gregorowicz, Paweł Duda, Janusz Smołucha, Kraków 2025, s. 219–227.
- Lutz Georg, *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik Und Diplomatie – Wirtschaft und Finanzen – Kultur und Religion*, w: *Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte*, red. Reinhard Elze, Heinrich Schmidinger, Hendrik Schulte Nordholt, Wien 1976, s. 72–167.
- Natoński Bronisław, *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w.*, w: *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 173–245.

- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Sprawa compositio inter status w czasie rokoszu sandomierskiego (1606–1609)*, „Kwartalnik Historyczny”, 127, 2020, 3, s. 473–505.
- Ronchi de Michelis Laura, *Lancellotti Giovanni Battista*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 63, Roma 2004, s. 297–298.
- Rusecki Innocenty Marek, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce 1453–2003*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 11–12, 2002–2003, s. 189–224.
- Sénié Jean, *Santacroce Prospero*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 90, Roma 2017, s. 358–360.
- Seredyka Jan, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629–1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978.
- Seredyka Jan, *Sejm w Toruniu z 1626 roku*, Wrocław 1966.
- Seredyka Jan, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981.
- Stachowiak Monika, *Działalność Cosmo de Torresa na urzędzie kardynała protektora Polski przy stolicy apostolskiej w latach 1623–1631*, „Śląskie Studia Historyczne”, 2003, 10, s. 31–52.
- Stopka Krzysztof, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000.
- Szelągowski Adam, *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska*, Kraków 1905.
- Tanturri Alberto, *Santacroce Antonio*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 90, Roma 2017, s. 342–343.
- Wojtyska Henryk Damian CP, *Nuncjusze papiescy w Polsce od XVI do końca XVIII wieku. Materiały pozostawione do publikacji przygotował do druku i wydał bp Jan Kopiec*, Gliwice 2020.